

УЧЕБНИТЕ ВИЗИИ НА „ИСТОРИЯ СЛАВЕНОБОЛГАРСКАЯ“ И ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ

Елена Тачева, Елисавета Стойчева
Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград

SCHOOLCHILDREN'S VISION OF SLAVONIC-BULGARIAN HISTORY AND PAISII HILENDARSKI

Elena Tacheva, Elisaveta Stoycheva
Neofit Rilski South West University, Blagoevgrad

The work researches „Slavonic-Bulgarian History“ in Bulgarian literary history and in the national literary canon. It compares the concepts of Paisii and his „History“ that have been introduced into academic and high-school literature and the actual memory about the author and his literature in the public. Scholars discuss the symbolizations which Paisii distinguishes about modern Bulgarian consciousness. The work is based on field researches.

Key words: Paisii Hilendarski, „Slavonic-Bulgarian History“, literary history, literary canon, memory, national symbol

Работата представя в обобщен вид някои от аспектите на образователно-изследователската програма на проекта „Четвърт хилядолетие „История славеноболгарская“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието, младежта и науката. В рамките на тази програма под ръководството на доцент Елена Тачева в Югозападния университет „Неофит Рилски“ беше сформирана студентска изследователска група, която приключи дейността си с разработването на пет дипломни работи в тематичното поле на паисиезнанието. Общата им цел беше да извлекат теренен материал за актуалното състояние на паметта за Паисий, за „История славеноболгарская“ и за Възраждането. В Банско, Благоевград, Самоков и Доспей бяха направени около 130 анкети и няколко по-дълги интервюта, които се съхраняват в архива на проекта.

Част от направените анкети съдържат въпроса *Какъв е първият източник на знанията за Паисий и неговата история?* Тук Фатиме

Тиберова (Тиберова 2010), сравнявайки отговорите в направените от нея анкети с тези на Елисавета Стойчева (Стойчева 2010), констатира любопитен факт – докато Елисавета е срещнала хора в зряла възраст, които твърдят, че за първи път са чули името на Паисий в домашна среда, сред по-младото поколение (между 18- до 25-годишна възраст) такива няма. Отговорите, които Фатиме е получила от своите интервюирани, посочват като единствен източник на информация училището. Това е важен факт, който може да бъде интерпретиран в посочките на различни изследователски области, но за нуждите на настоящото изложение е направен опит да бъдат анализирани училищни и университетски учебници по литература.

Анализът извежда една най-обща характеристика – учебните помагала от края на ХХ век по правило не коментират формалните качества на „История славеноболгарская“ и предпочитат да представят съдържателните ѝ страни, като слагат акцент върху емоционалните внушения на текста, извлечени главно от двата предговора. Продуктът на тази образователна стратегия може да бъде наблюдаван много отчетливо във всяка една от направените анкети и особено в тези на Зорница Юнчова (Юнчова 2009: приложение с анкети). В тях на въпроса *Какво е значението на „История славеноболгарская“?* обикновено се дава типов отговор, който най-често въвежда представите за преодоляването на срама и за раждането на гордостта да си българин.

В сравнение с по-старите учебни книги учебниците от началото на ХХІ век конципират познавателна парадигма, в която все по-настоятелно се спират на въпросите за жанровата характеристика на „Историята“ и на филологическите специфики на словото в нея. Представителен пример в тази посока е учебникът за Х. клас на изд. „Анубис“, с авторски колектив Клео Протохристова, Николай Аретов, Ренета Божанкова, Роман Хаджикосев и Светла Черпокова. В този учебник още уводните думи за Паисий казват, че той е „строителят на новата българска словесност“ (Протохристова и съавтори 2001: 179). В статията за „История славеноболгарская“ се подчертават „синкретичният характер“ на текста и фактът, че „...от Херодот през Волтер до Мишле повествованието за миналото е част от изящната словесност“, апликиран обаче с опасението, че това „днес може да изглежда странно“ (Протохристова и съавтори 2001: 180 – 181). Вероятно за да уталожим това опасение, авторът на учебниковия материал подчертава, че за своите съвременници историята е била „увлекателно забавно четиво“.

В сходен вариант е представена Паисиевата история и в учебника на издателство „Диоген.bg“ с авторски колектив Младен Влашки, Валери Стефанов и Александър Панов. В обособения тук параграф №5, озаглавен „Мястото на „История славеноболгарская“ в литературната история“, е казано следното: „книгата на Паисий е възприета като важна книга на българското самопознание. Художествена литература тя безспорно не е, но тя все пак е „литература“, защото прави от езика, света и човека открит, парещ проблем“ (Влашки и съавтори 2001: 156).

Тук отново ще надзорнем в анкетите, които предлагат отговор на въпроса: *Какво е всъщност „История славеноболгарская“?* Изследването на Фатиме Тиберова сочи, че „История славеноболгарская“ се приема като история в 90% от анкетите. 10% от анкетираните смятат, че „Историята“ е едновременно историографски текст, литература, публицистика, легендарен разказ. Сред направените от Зорница Юнчова и от Елисавета Стойчева анкети, които не съдържат директен въпрос за характера на историята, има само няколко отговора, които определят творбата на Паисий като факт на новата българска литература.

Рецептивната история на „История славеноболгарская“ убеждава, че далеч не във всички етапи от битуването си текстът е мислен като природнолитературен. Затова ще се опитаме да направим преглед на литературно-историческия механизъм, по който през четвъртхилядолетието на неговото съществуване в Паисиевото творение се припознават литературни качества или му се вменяват такива.

Както е известно, XVIII век чете „Историята“ като сакрален текст, поставя я в храмовете, обгражда я с анатемни, загубва името на автора ѝ. Истинското „възрожденско“ четене на Паисий започва едва през XIX век – след 1836 година, когато Христати Павлович публикува съкратена версия на творбата в послеслова на своя „Разговорник греко-болгарски“. В режима на четене, въведен в „Разговорника“ и повторен и в „Царственика“ от 1844 година, е отразен типичен за новото време рецептивен избор. В него изпъква формулата „владетелска история в учебен вид“ и се извежда на първи план познавателната есенция на Паисиевата книга, като националният ѝ патос остава донякъде замъглен. От друга страна, на фона на генерираната през 40-те години на XIX век българо-гръцка църковна разпра вече може би този патос не е така разтърсващ както в средата на предходното столетие.

Павлович участва задочно и в един втори режим на четене, своеобразно реализиран в дискусията между вътрешните, одеските и букурещките възрожденци относно целесъобразността на печатно тиражиране на Паисиевата история. Усъмняването в историката на текста и

съзнанието за неговата фактологична недостатъчност и неактуалност силно накърняват статута му на безспорен източник на сведения за националното минало. Но и същевременно протектират трансформации, които съпътстват въвеждането му в нов статут – този на ценен паметник на националната книжовност. Всъщност през тези трансформации XIX век чете Паисиевата творба все по-малко като история и все повече като литература, разпадайки я понякога до литературоградящи елементи като елегически и епически сюжети или мото-сентенции (например при Г. С. Раковски или Р. Жинзифов).

Нов етап във възрожденския прочит на „История славеноболгарская“ настъпва с прочутата Дринова статия „Отец Паисий, неговото време, неговата история и учениците му“, отпечатана през 1871 година в „Периодическо списание“. С нея Марин Дринов поставя началото на модерното паисиезнание, конципирайки идеята си хилендарският монах да бъде поставен „начело“ на Възраждането. Този първи научен текст предлага една от най-разпространените визии, в които новото време въвежда Паисий: в нея „профетичното слово на Паисий мистично се понася „над първоначалния хаос“ и разнебитените и разглобени Българи от този глас се начнали да се сглобяват пак в един народ“ (Дринов 1909: 117). Силуетът на Дриновата визия все още се долавя в публичната среда на днешна България и дори в направените анкети можем да видим метаморфозите на Паисий по Дринов – „родоначалника на Възраждането, „бащата на българщината“, създателя на „епохално дело, което е дало и дава голямо отражение в миналото, настоящето и бъдещето на България“ (Юнчова 2009: приложение – анкети).

Въведената от Марин Дринов нова оптика на четенето, към която късното Възраждане се ориентира, ревизира критериите за оценностяване на текста. Дринов настоява, че „...произведението на о. Паисия и не трябва да се оценява като научно произведение. То има друга цена, друго значение, привело е друга по-действителна полза народу ни – от тази страна трябва и да се разглежда и оценява“ (Дринов 1909: 123). Така модерната литературна институция поставя „История славеноболгарская“ в парадигмите на просвещенската литературна доктрина и разпознава в нея полезната книга, която постига „съживяване българската народност“. Както показват направените анкети, и към този момент ежедневното съзнание „помни“ Паисий като първи будител и съживител на заспалите българи.

В интерпретацията на Дринов „История славеноболгарская“ вече не е история, тя е нещо друго – творение, направено не да казва истини, а да внушава ценности, паметник на старото българско слово, който не само вдъхва любородни чувства, но предизвиква и появата на „други, по-малки

трудове“ в „новобългарската ръкописна писменност“. Заради всичко това Паисиевата история се оказва в Дриновия прочит „най-драга книга на българите“. Оттук до окончателното ѝ прехвърляне към полето на литературата не е останало много. То се стопява в края на XIX век с появата на първите български литературни истории – тези на Георги Попов (Попов 1886), Димитър Маринов (Маринов 1887), Моско Москов (Москов 1895) и Александър Теодоров-Балан (Теодоров-Балан 1896), които с готовност приютяват в своите разкази Паисий и „История славеноболгарская“.

Основната схема (можем да я наречем и „класическа“ литературно-историческа интерпретаторска схема на „История славеноболгарская“) е изкована в първите три десетилетия на XX век, когато се появяват изследванията на Иван Шишманов, Боян Пенев и Михаил Арнаудов.

Сред няколкото текста, които Шишманов посвещава на Паисий, статията „Паисий и неговата епоха“ от 1914 г. има решаващо и институционализиращо значение. Юбилейният ѝ повод подтиква рефлекс да се съберат символните капитали на личността Възраждане, личността герой, личността демиург и да се зададе нов хоризонт на националното ѝ присъствие. Опирайки се на направеното от Марин Дринов, но и отгласвайки се от него, Иван Шишманов въвежда трансформации не само в образа на Паисий, но и в измеренията на неговото време. Извеждайки синтактична връзка между героя и епохата, Шишманов всъщност довършва процедурата по тяхното идеологическо наслагване в единна национална култура (Тачева 2006). В нея Паисий вече не е просто текст, нито просто автор, а се превръща в иконичен знак на Възраждането. Близо век Шишмановите представи задават „високата“ теория на Възраждането.

Тук отново можем да обърнем поглед към нашите анкети. Сред тези, които е направила Моника Ризова (Ризова 2010), има въпрос: *С какви по-важни имена и събития свързвате Възраждането?* Почти 100 % от отговорите сочат на първо място името на Паисий Хилендарски. На въпроса: *Какво бихте избрали, за да изразите символично Възраждането?* – над половината от анкетираните (53%) дават като отговор „История славеноболгарская“. Можем да предположим, че училището и вероятно не толкова учебниците по литература, а тези по история са културният проводник, през който до съзнанието на днешните млади хора са достигнали, вече стигматизирани, представите на Дринов-Шишманов.

Апогеят на литературната институционализация на Паисий и „Историята“ се случва в края на 20-те и началото на 30-те години на XX век и е свързан с големите литературно-исторически проекти на М. Арнаудов:

шесттомната Библиотека „Български писатели“, 1929 – 1930 , и на Б. Пенев – петтомната (по-късно четиритомна) „История на новата българска литература“, 1930 – 1936.

Библиотека „Български писатели“ формулира и дава отговор на един фундаментален въпрос: „...кой е онзи литературен факт, който има „правото“ да стане част от литературната история и по какви критерии се определя неговата значимост“ (Вачева 2003). Първата студия в „Библиотеката“ е посветена на Паисий. Тя не е дело на Арnaudов, който тепърва ще създаде паисиеведската си монография, а на Никола Филипов. Най-общо може да я определим като скромна и немногословна, очевидно повлияна от интерпретативната схема, заявена в ранните публикации на Боян Пенев. Тази студия не добавя нови капители към знанието за Паисий, но го придвижва напред дори само с включеността си в Арnaudовата „Библиотека“, а също и с едно от безспорните си паисиеведски следствия – осигурява Паисиевото място в поименния списък на българските писатели.

Малко по-късно Боян Пенев, като се придържа максимално към теоретическите постижения на учителя Шишманов, успява да намери своя собствена посока, която съществено променя облика на паисиезнанието. Завършеният вид на Боян-Пеневата концепция е отразен в том първи на „История на новата българска литература“. Поместеният там обемен очерк за Паисий още с началните си твърдения изявява новостта на литературно-историческото равнище, до което се е придвижила науката. Паисий вече е родоначалник не само на Възраждането, той „започва“ с труда си „нашата нова литература“ (Пенев 1976: 464). Дошло е времето за основните щрихи от образа на един друг Паисий – първописателя, след чието перо тръгват негови събратя словотворци, за да изградят целостта на българската книжовност.

Една от големите задачи на „История на новата българска литература“ е да посочи кое в „История славеноболгарская“ може да бъде смятано за литература. В тази посока са реализирани няколко възможности. Първата е свързана с образния анализ на Паисиевия текст, много по-обемен в сравнение с всички предхождащи го на други изследователи. Втора възможност се открива в текстологичното сравняване на Паисиевия текст с този на Мавро Орбини, за да изпъкне богатството от творчески решения, предприети от Паисий на фабулно и композиционно ниво. Голям ресурс за „олитературяването“ на „Историята“ е видян в езика и стила. Чрез успоредявания с дамаскините и с други текстове от епохата Боян Пенев чува „лирическите“, „елегическите“ и „сатирическите“ интонации в стила, а в езика вижда „движение и живост“, които възприема като признаци с ху-

дожествено-естетически характер. И накрая, след конципирането на този начален корпус от литературни качества Паисиевото творение се сдобива и с обекти на литературното си въздействие, открити в лицето на литературни последователи от всяко едно възрожденско десетилетие. Така след Боян Пенев въдворяването в пространството на литературата на „История славеноболгарская“ може да се приеме за окончателно приключило и за доста продължителен период – напълно безспорно.

Постмодерни промени в така изградената визия се налагат едва в края на ХХ век, когато вестник „Култура“ и списание „Демократически преглед“ публикуват серия статии на съвременни учени, които изявяват общи епистемологически нагласи да настояват за радикална ревизия на доминиращата класическа паисиевска парадигма и за отказ да се интерпретира „Историята“ само или главно като литература.

Посочените тенденции произвеждат осезаем дискомфорт в най-новите литературно-исторически представяния на Паисий и „История славеноболгарская“. Според нас такъв се наблюдава например в университетски учебници на Дочо Леков, Николай Аретов, Кирил Топалов, Юлия Николова, Иван Радев. В тях Паисий е изведен в преддверието на модерното слово и на литературата.

Съвременното литературоведско мислене за Паисий е произвело своеобразен парадокс – Паисий е, но същевременно и не е част от литературната персоналия на Възраждането. А „История славеноболгарская“ продължава да е част от непреодолим каноничен модел, под диктата на който литературните историци продължават да предприемат разнообразни опити за удостоверяване на литературните ѝ качества. Иван Радев, който конкретизира характера на произведението като „художествено-публицистичен“, ги търси в „динамичната композиция“, „стилните похвати“ и „равнищата на съчетаемост с други текстове“ (Радев 1997: 78 – 88); Дочо Леков – в автобиографичните елементи, в диалога с читателите и в композиционните похвати (Леков 2003: 47 – 66); Юлия Николова – в специфичната „коментарна“ форма на „Историята“ (Николова 2004: 96 – 99). Обречеността на тези опити не е причинена от липсата на търсените качества, а от липсата на епистемологична оптика към специфичната литературност – такава, каквато я разбира и продуцира собственото Паисиево време, ако, разбира се, изобщо ще продължаваме да говорим за „литература“ в българския XVIII век, който нито я мисли, нито я нарича така.

Любопитен е паралелът между научната и популярната картина на представите за Паисий и „История славеноболгарская“, отложен в проведените от студентската изследователска група анкети. Той показва, че

циркулиращите в популярното съзнание визии са филтрирали някои от дефинитивните идеи на класическото паисиезнание, легитимирани през училищни и университетски учебници, но не приемат повечето от пост-модерните паисиеведски парадигми. Особено непропускливи са към пост-модерните формулировки за Паисий като творец на „национална митология“ и като „конструкт на Възраждането“. Най-илюстративни за актуалното състояние на Паисиевото символно присъствие днес извън литературната наука са анкетите, направени от Елисавета Стойчева. В тях Паисий е мигновена и невинаги точна асоциация с миналото“. Книгата на Паисий е асоциирана с книгите за Дон Кихот и Бай Ганьо – „всички ги знаят, но никой не ги е чел“. „История славеноболгарская“ е принципно непостижимо огромна – и в символен, и в материален смисъл. На въпроса дали е чела „Историята“, 83-годишна жена от Самоков отговаря: „Знам, че е дебела книга и кога ще я четем“.

Теренните проучвания показват, че „История славеноболгарская“ не е в каталога на четените от днешния българин книги и вероятно няма да влезе в него – нито като литература, нито като история. В анкетите на Фатиме Тиберова, които бяха подготвени специално за студенти, присъства директен въпрос: *Бихте ли прочели/препрочели „История славеноболгарская“ и защо?* Преобладаващата част от отговорите са следните: „Не, защото нямам време“; „Не, защото не ме интересува“; „Не“.

Дали юбилейните ни чествания, или училищните и университетските ни учебници ще променят това, е въпрос, чийто отговор ще оставим без коментар.

ЛИТЕРАТУРА

- Вачева 2003:** Вачева, А. Между историята и литературата. // Библиотека „Български писатели“. Живот – творчество – идеи. т. I – IV. Варна: LiterNet, 2003 – 2004. Интернет достъп: <<http://www.liternet.bg>>
- Влашки и съавтори 2001:** Влашки, Мл., В. Стефанов, Ал. Панов, *Литература за 10. клас. Задължителна подготовка*. София: „Диоген.bg“, 2001.
- Дринов 1909:** Дринов, М. *Отец Паисий, неговата история, неговото време и учениците му*. // Дринов, М. *Съчинения*. Том I, София, 1909, 115 – 137.
- Леков 2003 – 2004:** Леков, Д. *История на литературата и на възприемателя през Българското възрождение*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, т. 1. 2003.
- Маринов 1887:** Маринов, Д. *История на българската литература*. Пловдив, 1887.

- Москов 1895:** Москов, М. *История на българската литература*. Велико Търново, 1895.
- Николова 2004:** Николова, Ю. Записки по българска възрожденска литература. Пловдив: „Хермес“, 2004.
- Пенев 1976:** Пенев, Б. История на новата българска литература т. 1. София: „Български писател“, 1976.
- Попов 1886:** Попов, Г. Д. *Кратък исторически преглед на българската литература от началото на писмеността до нашето време*. Солун, 1886.
- Протохристова и съавтори 2001:** Протохристова, Кл., Н. Аретов, Р. Божанкова, Р. Хаджикосев, Св. Черпокова, *Литература за X клас. Задължителна подготовка*. София: „Анубис“, 2001.
- Радев 1997:** Радев, Ив. *История на българската литература през Възраждането*. Велико Търново: „Абагар“, 1997.
- Ризова 2010:** Ризова, М. *Диалозите на Неофит Бозвели в българската литература и култура*. Благоевград, 2010. Дипломна работа. ЮЗУ „Неофит Рилски“, Филологически факултет, Катедра по литература.
- Стойчева 2010:** Стойчева, Ел. *„Митът“ Паисий в научното и всекидневното съзнание*. Благоевград, 2010. Дипломна работа. ЮЗУ „Неофит Рилски“, Филологически факултет, Катедра по литература.
- Тачева 2006:** Тачева, Ел. Паисий и неговите епохи. // *Иван Шишманов - ученият и гражданинът*. Шишманови четения, книга 2. Под ред. на Р. Дамянова и колегия. София: „Карина – Мариана Тодорова“, 2006, 84 – 89.
- Теодоров-Балан 1896:** Теодоров-Балан, А. *Българска литература. Кратко ръководство за средните и специалните училища*. Пловдив, 1896.
- Тиберова 2010:** Тиберова, Ф. *Постмодерният Паисий*. Благоевград, 2010. Дипломна работа. ЮЗУ „Неофит Рилски“, Филологически факултет, Катедра по литература.
- Юнчова 2009:** Юнчова, З. *Паисий и Банско днес*. Благоевград, 2009. Дипломна работа. ЮЗУ „Неофит Рилски“, Филологически факултет. Катедра по литература.